

ВАСИЛЬ СТУС ЯК ОСОБИСТІТЬ: ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄПІСУ МИТЦЯ НА ОСНОВІ КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ МЕМУАРІВ, ЛИСТІВ, ДОКУМЕНТІВ

Анотація

У статті репрезентовано Василя Стуса як особистість: його родовід, характер, зовнішність, рівень освіти, сферу діяльності, естетичні уподобання, смаки, світогляд. Уривки спогадів про письменника, листи, документи підібрані за певною системою і розкривають певний аспект індивідуальності поета. Матеріали, запропоновані автором цього дослідження, можуть бути застосовані на уроках української літератури у школі під час вивчення життя і творчості Василя Стуса у 8 та 11 класі, а також під час лекційних та практичних занять в вишах. Цьому слугує методичне підґрунтя: евристична бесіда, складання таблиці, дослідницькі, проблемно-пошукові й аналітичні завдання, елементи технології критичного мислення. Такі методи і прийоми роботи допомагають старшокласникам та студентам проаналізувати, узагальнити, критично осмислити документи, мемуари та епістолярій Стуса і створити власний портрет-таблицю «Василь Стус як особистість».

Ключові слова. *Мемуари, листи, документи, Василь Стус, особистість, вдача, характер, освіта, обдарування, сфера діяльності, оточення, критичне осмислення, таблиця «Василь Стус як особистість».*

Василий Стус как личность: изучение жизнеописания писателя на основании критического осмысления мемуаров, писем, документов

Аннотация

В статье представлен Василь Стус как личность: его родословная, характер, внешность, уровень образования, сфера деятельности, эстетические предпочтения, вкусы, мировоззрение. Отрывки воспоминаний о писателе, письма, документы подобраны согласно системе и раскрывают определенный аспект индивидуальности поэта. Материалы, предложенные автором этого исследования, могут быть применены на уроках украинской литературы в школе при изучении жизни и творчества Василия Стуса в 11 классе, а также во время лекционных и практических занятий в вузах. Методической основой служат эвристическая беседа, составление таблицы, исследовательские, проблемно-поисковые и аналитические задания, элементы технологии критического мышления. Такие методы и приемы работы помогают старшеклассникам и студентам проанализировать, обобщить, критически осмыслить документы, мемуары, епистолярий Стуса и создать собственный портрет-таблицу «Василий Стус как личность».

Ключевые слова. *Мемуары, письма, документы, Василий Стус, личность, характер, образование, талант, сфера деятельности, окружение, критическое осмысление, таблица «Василий Стус как личность».*

Vasyl Stus as a Personality: Studying the Artist's Biography Based on Critical Comprehension of Memoirs, Letters, Documents

Abstract

This article represents Vasyl Stus as a personality: his genealogy, character, appearance, level of education, sphere of activity, aesthetic preferences, tastes, world outlook. The passages of memories of the writer, letters, documents are selected according to a specific system and reveal a certain aspect of the personality of the poet. The materials proposed by the author of this study can be used for the lessons of Ukrainian literature at school during the study of Vasyl Stus's life and works in grades 8 and 11, as well as during lectures and practical classes in higher educational institutions. A heuristic conversation, a table compilation, research, problem-searching and analytical tasks, elements of the technology of critical thinking are the methodological basis. These methods and techniques help senior pupils and students to analyze, generalize, critically understand the documents, memoirs and epistolary style of Stus and create their own portrait-table "Vasyl Stus as a Personality."

Keywords. *Memoirs, letters, documents, Vasyl Stus, a personality, temper, character, education, talent, sphere of activity, environment, critical comprehension, table "Vasyl Stus as a Personality."*

Життя і творчість Василя Стуса включено до програми 11 класу за різними профільними рівнями. Зміст навчального матеріалу у програмі академічного рівня та за рівнем стандарту сформульовано так: «Поет як символ незламного духу, збереження людської гідності. Загальний огляд творчості. Узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі. ... Поезія Стуса – зразок “стоїчної” поезії у світовій ліриці» [6]. Програма профільного рівня значно ширше подає матеріал: «В. Стус - український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Загальний огляд творчості (відчуження від світу, проблема вибору, стан трагічної самотності й активної дії, формування себе; атмосфера розтлінного духу тоталітарної системи). Узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі. Поезія Стуса – взірць «стоїчної» поезії у світовій ліриці («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...»). Екзистенційна (буттєва) проблема вибору, віра в себе, надія на здолаття всіх перешкод. Упевненість у своєму виборі («Як добре те, що смерті не боюсь я...»). Приклад великої мужності й сили духу («На колимським морозі», «Пам'яті Алли Горської»). «Феномен доби (сходження на голгофу слави)» (оглядово) – філософсько-екзистенційний роздум про Митця у тоталітарному суспільстві. В. Стус про П. Тичини: «В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого

такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину – нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням». [7].

У вишах на філологічних факультетах біографію і творчість Стуса розглядають у контексті поезії другої половини ХХ століття [3].

Життя і творчість Василя Стуса була предметом досліджень І. Дзюби, М. Жулинського, М. Коцюбинської, О. Рарицького, Д. Стуса, А. Бондаренко та Ю. Бондаренка – автори посібника про вивчення життя і творчості Стуса в школі.

Проте найважливішим джерелом вивчення особистості письменника та створення достовірного літературного та психологічного портрета є документи, щоденники, листи, спогади. З 90-тих років минулого століття видано кілька книг такого характеру [2], [4], [5]. Отже, ці книги допоможуть якнайповніше розкрити особистість Стуса, його складний характер, багатий духовний світ, творче та життєве кредо.

Мета цієї статті – репрезентувати Василя Стуса як особистість та розкрити методику вивчення біографії письменника за допомогою першоджерел на основі їх критичного осмислення.

Особистість формується під впливом багатьох чинників: родоводу, оточення, вдачі, обдарувань, освіти, а також протягом життя формуються характер, світогляд, світ захоплень людини. Все це буде предметом розгляду у цій статті.

Процес сприйняття навчального матеріалу відбувається таким чином: учні (студенти) слухаючи вчителя (викладача), однокласників (одногрупників), переглядаючи презентацію, заповнюють таблицю за такими розділами: родовід, освіта, сфера діяльності, вдача і характер, обдарування, захоплення, світогляд. Таким чином формується критичне та аналітичне мислення, вміння перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (з тексту створити таблицю). Очевидно, що успішно заповнять розділи таблиці учні (студенти), у яких достатньою мірою сформовані мисленнєві процеси, інші реципієнти будуть вчитися цьому під час сприйняття нового для них матеріалу: уривків спогадів, листів, автобіографічних творів. Корекція записів у таблиці відбуватиметься за допомогою евристичної бесіди, запитань проблемного та аналітичного

характеру, підказок, зачитування записів тих учнів, які з цим завданням успішно справляються. Отже, розпочинаємо з родоводу.

Родовід

Предки Василя Стуса по батьковій лінії були військовими, належали до кантоністів (це нижчий чин у царській армії, кантоніст разом з усіма нащадками були власністю військового відомства). Вони «служили в окремих ротах, батальйонах, де їх навчали грамоти, ремесла, військової справи» [2, с.648] Найдавніший предок Стуса оселився у селі Рахнівці в середині XIX століття як селянин «государственного имущества». Батько Василя теж служив у війську, згодом працював завгоспом у рахнівському колгоспі, де головою був рідний брат матері Ілини Яківни Дмитро Сінківський. [2, с. 648]

Мати, Ілина Яківна Сінківська, родом із рахнівських селян, працюючих, набожних, чулих до прекрасного. Відомо, який її вплив на формування особистості сина. Звернемося до спогадів В. Стуса: «Перші уроки поезії – мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати. Пісень було стільки, як у баби Зуїхи, нашої землячки. І таких самих. Найбільший слід на душі – од маминої колискової «Ой, люлі-люлі, моя дитино». Шевченко над колискою – це не забувається. А співане тужно: «Йди ти, сину, на Україну, нас кленучи» – хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння з «Заповіту»: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте». Перші знаки нашої духовної аномалії, журба – як перше почуття немовляти в білому світі. Це були – враження од дитинства. Гарного дитинства» [5, с.3].

Чому Стус вважає своє дитинство гарним?

Як вплинули на формування Стуса як особистості батьки, зокрема, мати?

Які цінності батьки передали у спадок дітям, зокрема, Василеві?

Отже, родовід людини – це осердя її духовного і фізичного світу. Стусові предки передали у спадок багато важливих національних, моральних та естетичних цінностей.

Освіта

За спогадами самого Стуса: «Шкільне навчання – вадило. Одне – чужомовне, а друге – дурне. Чим швидше забудеш школу, тим краще. В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло. Відродилося в старших класах, коли прийшла любов.

Інститутські роки – трудні. Перша публіцистика віршована – поези з історією. Захоплення Рильським і Вергарном. Ще чогось прагнув безтелесий дух. І знову ж – любов. Стужілий за справжньою (не донецькою) Україною, поїхав учителювати на Кіровоградщину, поблизу Гайворона. Там витеплів душею, звільнився од студентського схимництва. Армія – прискорила. Почувся мужчиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах – погони. Але там прийшов до мене Бажан. Тоді ж – перші друковані вірші – 1959 рік» [5, с. 3]

Про те, як малий Василь здобував знання, читаємо у спогадах сестри Марії Стус,: «... взагалі уважно і зацікавлено ставлячись до всіх наук у школі, географію знав теж на відмінно. Ми з ним дуже зраділи, коли нарешті вдалося придбати словник іншомовних слів, і теж грали – хто знає більше слів. Він і тут був попереду» [2, с..512]

З спогадів Зінаїди Кононученко (однокурсниця В. Стуса, разом навчалися у Донецькому педагогічному інституті): «Він був наймолодшим у нашій групі. Поступав як медаліст – без екзаменів. Скромний, з учнівським портфелем, найпершим з'являвся в аудиторії №38, сідав за першу парту і відкривав якийсь підручник. У нього в портфелі завжди було що читати: Кант, Ніцше, Монтень, Фейербах ... Ми тільки очима кліпали.

Самотужки вивчив латинську мову. Добре знав німецьку. Я бачила, як він читав Гейне в оригіналі, без словника. І на лекціях з німецької мови перекладав текст без словника, читав з листа». Але відповідав тільки українською мовою. ..

Ніколи не козиряв своїми знаннями, не принижував нас, хоч ми порівняно з ним багато чого не знали. І з викладачами завжди був дуже чемний, поважав їх, навіть коли сам знав більше. Так було з старослов'янською мовою, мовознавством, порівняльною граматику: «Я десь читав про це, можливо, сам не розібрався...» [4, с.13]

Для кращого розуміння спогадів, ставимо **запитання** учням:

Чи можна назвати Стуса сумлінним учнем? Чому? Які факти зі спогадів свідчать про це? Як здобував знання? Чому дивувалися його однокурсники?

Які риси вдачі проявилися у цей період життя?

Наступний уривок з листа для зорового і слухового сприйняття демонструємо на мультимедійній дошці.

З листа до Анни-Галі Горбач

«Дякую за турботи. Дякую за антологію німецької лірики. Я вже писав Вам попередньо, що дуже волів би мати українське Святе Письмо. Крім того, мені дуже ходять про сонети й елегії Рільке з коментарем (були такі видання у Вас – три чи чотири автори коментували їх). Звичайно ж, новітня німецька поезія, бо я не знаю ні Тракля, ні Бенна, ні Бахманн, ні Целяна до пуття – (а знаю окремі вірші) – мене цікавить персоналіями. Нарешті – багатюща філософська школа – Ясперс, Клагес, «Holzege» Heidegger'a (він же про Рільке і Гельдерліна писав чимало).

Я здається, вже багато висловив прохань, чи не так? Можете зредувати їх – до мінімуму, бо я не хотів би зазіхати на Ваш час. Що легше дістати і що проходить такі відстані довгі – те й пришліть із книжок. Але чим я зможу віддячити Вам – навзаєм?»

Зі спогадів Марта Ніклуса (естонський політв'язень, правозахисник)

«Василь не марнував жодної хвилини. У вільний від роботи час, скільки міг, читав або що-небудь вивчав. Особливо полонила його імпресіоністська лірика Р.- М. Рільке з її філософською глибиною» [2, с. 305].

Запитання

Що таке самоосвіта? Як Стус піднімав рівень своєї освіти?

Про що свідчить список перелічених книг? Звідки Стус черпав знання?

У радянські часи про зарубіжні дослідження та письменників, їх твори важко було знайти відповідні джерела? Як це вдавалося Стусу та ще й на засланні?

З ким він підтримував контакти?

Про що це свідчить?

Які записи з'явилися у вашій таблиці?

Отже, зробіть висновок про рівень освіти Василя Стуса і завдяки чому він досяг його?

Висновок такий: Стус був людиною різнобічно освіченою. Мав вищу освіту, але набагато перевершив своїх однокурсників, оскільки вчився дуже скрупульозно, читав багато сам, цікавився сучасною зарубіжною філософією, літературою, мистецтвом. Крім того, він постійно займався самоосвітою, отримував замовлені книги із-за кордону від знайомих, друзів, які шанували великий талант Василя Семеновича, його людські чесноти.

Сфера діяльності

Пункти 1, 3 розміщено на мультимедійній дошці, пункт 2 – розповідають заздалегідь підготовлені учні.

Учитель української мови та літератури

1. Зі спогадів Василя Бондара «... Поїхав учителювати на Кіровоградщину...»

«Наказ №292 по Гайворонському райвідділу народної освіти від 15 серпня 1898 р. Призначити Стус Василя Семеновича на посаду вчителя української мови Таужнянської семирічної школи з 15 серпня 1959 року. Підстава: наказ по облно №98 від 14.VII.59 р.

«... до нього учні горнулися – це всі знають. Після уроків він залишався з учнями, хотів більшої грамоти їх вивчити. Бідне було тоді село, школа під соломою ... Полюбив він Таужне наше, учнів своїх ...» [2, с. 44]

Поет, перекладач

2. Зі спогадів Євгена Сверстюка

«Багато працював, часто бував на різних літературних вечорах, додому, як і всі ми, повертався пізно. Літературою, можна сказати, він жив круглодобово»

«Пригадується одна з найпогідніших сторінок його життя. Василь любив заходити до мене на затишну вулицю Рєпіна з новими перекладами Рільке. Літературний редактор журналу Зінаїда Костянтинівна Піскорська, дочка талановитого художника, була людиною страшенно невлаштованою, дещо екзальтованою і чутливою до поезії. Василя вона любила як сина, і задля нього й сама втяглась у «проблеми Рільке», приносила йому книжки зі своєї старовинної бібліотеки і ставила Василя в перший ряд найкращих поетів. «Здається, до нас іде Базилеос»,— казала вона, і відкладала свою роботу. Базилеос читав, цитував оригінал, порівнював з іншими перекладами. Вони обмірковували неясні місця. Одного разу Василь втішив нас тим, що повідомив про перехід на нове місце роботи — в історичний архів. Коли ми з ним прогулювалися в цьому найтеплішому закутку київської землі, коло собору святої Софії, біля входу в архів, усе виглядало дуже хвилиним на цьому правічному ґрунті, і мені не вірилось, що це справді його місце роботи, а не якась хитрувата гра блудливих професіоналів, що навіщось звели його в цьому нелюдському закутку з колишнім членом проводу ОУН В. С. Куком, який теж там працював. Василь ставився до всього спокійно і пропонував мені взяти додому для ознайомлення ту чи іншу спецфондівську книгу з архіву. Я радив йому поки що утриматись від позичання тих книг: поглянь, яка надворі пора, адже читання подібних книг нині

найбільший кримінал... «Воно-то так,— посміхався він,— але чого чекати?» [2, с. 413]

Робота на шахті на Колімі

Із «Таборових записів»

Запис 1

«Почалася моя робота. Бригада [...] – ударна, комуністична. Чи не половина робітників – партійні. Це показова бригада. Вони мали мене виховувати.

Страшний пил у вибої, бо вентиляції нема: бурять вертикальні глухі штреки. Молоток важить коло 50 кг, штанга – до 85 кг. Коли бурять «вікна», доводиться лопатити. Респіратор (марлева пов'язка) за півгодини стає непридатний: він стає мокрий і вкривається шаром пилу. Тоді скидаєш його і працюєш без захисту. [5, с. 93]

Запитання

Який фах мав Стус? Яким він був педагогом? Чи міг навчити і виховати патріотів такий вчитель? Аргументуйте.

Те, що Василь Стус став поетом, це закономірність чи випадковість, з огляду на його основний фах?

Чому і завдяки чому Стус став перекладачем? Чи має це якийсь зв'язок з освітою?

Яку роботу, окрім творчої, виконував Стус? Високоосвічений філолог, поет, якого визнали ще сучасники одним з найкращих поетів України і світу, якого номінували на Нобелівську премію, працює на шахті, перебивається різноробочим. Чому? Як це характеризує країну, владу, де він жив?

Характер

Зі спогадів Івана Геля

«... Вся його праця вимагала бути мужем. І Василь був винятково сильним характером — характером байдівського типу. Незвичайно делікатний у взаєминах з друзями, він, як Байда, умів сказати: «Твоя, царю, віра поганая...». Прямо у вічі султанам, при кожній потребі, при кожній можливості» [2, с. 81]

З інтерв'ю Романа Корогодського

«Щоб побудувати життя, потрібен також талант архітектора конкретного свого життя. Під цим оглядом Василь був однаково талановитий і в небі, і на землі. Він себе утверджував гідно. Він не міг собі дозволити якогось слабого вчинку, де була б якась слабінка. Це була людина виключної внутрішньої зібраності, дисципліни і висоти. Він був природній, але це якийсь найвищий щабель, де вже йому не заважає природність» [2, с. 197].

Зі спогадів співкамерника, товариша по заслання Михайла Хейфеца «Ближче познайомившись зі Стусом, я зрозумів, що він був гордий і гоноровитий, як китайський імператор. Побалакати про поезію (не свою), про філософію, про тонкощі прози чи про безстрашні сутички з ГБ (не свої) він не відмовиться. Але власні недуги, страждання – не тема для розмов» [2, с. 557].

«Говорив з начальством і ментівнею тоном переможця й прокурора на майбутньому Нюрнберзькому процесі, а „краснопогонники“ були для нього злочинцями, про дії яких він збирає відомості, щоб потім передати судові правдиву, хоч і не безсторонню інформацію» [2, с. 561].

Зі спогадів Віктора Іванисенка (літературознавець, критик, товариш В. Стуса)

«В розмовах, суперечках він здебільшого слухав, мало говорив, а коли й висловлював, то некатегорично і своїх думок нікому не нав'язував, пізніше ця його риса – душевна делікатність і толерантність – найбільше імпонувала мені в його характері. Радянська дійсність виховала породу хамуватих людей; я, наприклад, у своєму житті мало зустрічав інтелігентів, які здатні ніяковіти із-за своєї чи чужої нетактовності. Василь був винятком. Словом, про жодне прагнення до лідерства не було й мови, а тим часом дуже швидко Василь став – не лідером, ні, а просто здобув загальну повагу й симпатію. Він не позував, а внутрішньо випромінював доброзичливість і душевність. Недругів у нього не було» [2, с. 154]

Із «Таборових записів»

Запис 3

«І тут дістав я телеграму, що батько при смерті. Але міліція мене не пустила – мені довелося оголосити голодівку на знак протесту. Через тиждень вони таки дозволили, але перед тим протримали цілу ніч у КПЗ – за те, що на дверях кімнати я вчепив оголошення: «Прошу не заважати. Голодівка з вимогою надати змогу поховати батька». Весь час – од Усть-Омчуга до Донецька – мене супроводив загін шпигунів од КДБ. Так було в аеропорту, так було в Донецьку. Поховавши батька, я повернувся до Колими – ніби до в'язниці. Я чув, що кожного дня мене можуть зачинити знову» [5, с. 125].

Запитання до бесіди

У Стуса був сильний характер. У чому це найбільше проявлялося?

Поет мав багато друзів і в період життя в Києві і на засланні. Які риси вдачі цьому сприяли?

Які риси характеру визначальні у Василя Стуса?

Зі спогадів постає натура двоїста: яким був справжній Стус, на ваш погляд? Аргументуйте.

Захоплення, обдарування розглядається за допомогою аудіозаписів: читання В. Стусом власних віршів, «Дев'ятої симфонії Л. ван Бетховена»

Зі спогадів Ірини Стасів-Калинець

«Він читав дуже гарні речі, й читав незвичайно. У нього була своєрідна, дуже артистична манера читання, яка відповідала і змістові, й глибині його поезії. Всі слухали, затамувавши подих. Ігор (Ігор Калинець, чоловік Ірини Калинець, поет, прозаїк казав, що слухав би Василя і день, і ніч, адже це щось надзвичайне. Від Василя справді йшла енергія, яка всіх очищувала. Згодом його дружина казала мені, що всі відчували це – цю внутрішню енергію глибоко обдарованої і дуже чистої та чесної людини» [2, с. 165]

«Доволі рано навчився грати на гітарі, опанував шахи, завзято ганяв у футбол. Взагалі, за що б він не брався, все в нього виходило, бо до всього – і до навчання, і до захоплень ставився серйозно, з почуттям відповідальності і заінтересованості. Він наче відчував, що життя його коротке, марно часу не губив, завжди був у роботі».

... «Найулюбленішим заняттям його було читання книг. ... З 1957 року ми з ним бачилися хіба що по святах, бо він просиджував днями в бібліотеках. Хоч і філармонії не минав, і на театральні прем'єри вчашав...» [2, С.512-513].

Зі спогадів Бориса Дорошенка (однокурсник)

«Знаходив час разом з нами відвідувати цикл музичних лекцій в обласній філармонії, більшість опер і балетів у місцевому театрі. Мистецьке життя в Донецьку було досить жваве. Там починав свій мистецький шлях Ю. Гуляєв, приїжджав із Москви Кравченя, і ми слухали його в «Запорожці за Дунаєм», читав «Іліаду Ю. Капелян, виступав американський піаніст Поллак, співали Донецький і Закарпатський народні хори, можна було послухати і першокласні джазові оркестри.

Маючи добрий голос і, головне, музикальний слух, Василь чудово відтворював мелодію Лисенкової «Баркароли» («Пливе човен ...»), любив наспівувати пісню «Були в діда бджоли...» або про чотирьох капуцинів, елегійно, з насолодою приспівуючи рядки:

Мой Лизочек так уж мал,
Что из листика сирени
Сделал зонтик он для тени
И гулял» [2, с. 140]

Зі спогадів В. Захарченка (письменник, публіцист), товариша В. Стуса

«Любив класичну музику. Баха, Бетховена. Був у нього програвач. Я кілька разів заставав його за прослуховуванням Дев'ятої симфонії Бетховена. Особливо подобалась йому третя частина — мелодійно-соковита, як живий плід, од тієї мелодійності вродиста, сповнена духовного піднесення до сонця, до небесної блакиті. Був байдужий до естрадної музики». [2, с.149]

«За своїми уподобаннями, естетичними смаками він був європейцем. Кохався в класиках, у сучасній модерній європейській літературі, в екзистенціалістах. Пам'ятаю, як ми одночасно прочитали прозу А. Камю і як цілий вечір перебирали по деталях усього його, як смакували цією прозою, прямо дегустували її того вечора, і яке це було щастя для нас! Він давав мені читати Кафку, інших модерністів, обережно прищеплював мені цю естетику» [2, с. 149]

Зі спогадів Володимира Вербиченка

«У російській поезії 60-их Василь відзначав образність А. Вознесенського і політичну кусючість Є. Євтушенка. І, як я зрозумів, тяжів до плеяди великого Сходу з філософією краси і загальнолюдських цінностей» [2, с. 69]

Зі спогадів Марта Ніклуса (естонський політв'язень, правозахисник)

«Він любив також шахи і подеколи грав із С. Скаlichem.

Маючи талант актора, він інколи чудово імітував для товаришів по камері манери наших «перевоспитателей». Ті його, звичайно, ненавиділи і знову, вкотре, відправляли до карцеру. Василь мав гарний голос і в карцері, на самоті, тихо співав українських пісень. Високо цінував класичну музику — інколи її можна було випадково почути з репродуктора, і ми обмінювалися враженнями» [2, с. 306]

Зі спогадів Є. Сверстюка

«Іноді ми з Василем у його саду грали в бадмінтон. Він грав енергійно, наступально, з азартом гравця, готового загнати супротивника. Але коли супротивник не приймає темпу — він готовий перейти на темп спокійно-розважальний. Здається, взагалі у нього була постійна готовність грати на повну силу, але життя не дало простору для справжньої гри — життя опосіла пересічність, яка стежила, аби Василь Стус був поза грою» [2, с. 413].

Запитання

Якими талантами наділений В. Стус від природи?

Що свідчить про різнобічність захоплень Стуса?

Якими видами спорту захоплювався? Які риси характеру проявлялися при цьому?

Якими були естетичні уподобання? Завдяки чому виробися вишуканий естетичний смак?

Світогляд

З передмови В. Стуса до збірки «Зимові дерева»

«Ненавиджу слово « поезія ». Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них – як на мене – путящі.

І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що, повна любови, долає природне почуття зненависти, звільнюється од неї, як од скверни. Поет – це людина. Насамперед. А людина – це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а – робив би коло землі.

Ще зневажаю політиків. Ще – ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи!

Один з найкращих друзів – Сковорода». [5, с.4]

З листа Голові Президії Верховної Ради УРСР О. П. Ляшкові, Секретареві ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренкові.

[Вперше надруковано: «Український вісник», випуск III, жовтень 1970, стор. 38-40]

«Кожне нормальне організоване суспільство залишає людині певний простір індивідуальної свободи. Адже це обов'язкова умова людського існування. При відсутності такої свободи є істоти, але немає людей, особистостей.

Можна з певністю сказати: чим більший цей простір індивідуальної свободи, тим кращі умови для визрівання соціально значущої людини...

Кожне суспільство потребує індивідуально зрілих людей, особливостей, а не людиноїдів, тоді воно гарантує цю індивідуальну свободу. В протилежному разі суспільство просто займається самопоїданням».

Із таборових записок В. Стуса

Запис 12

«Чи не від самого Києва стежу за подіями в Польщі. ... Я захоплений польськими звиязцями духу і шкодую, що я не поляк. Польща робить епоху в тоталітарному світі і готує його крах. Але чи стане польський приклад і нашим – ось питання. Польща підпалювала Росію ціле 19 ст., тепер вона продовжує свою спробу. Зичу найкращої долі для польських інсургентів, сподіваюся, що поліційний режим 13 грудня не задушить святого полум'я свободи. Надіюся, що в підневільних країнах знайдуться сили, що підтримають визвольну місію польських вольонтерів свободи» [5, с. 222-223].

Критично осмислити уривки з мемуарів допоможе *евристична бесіда*:

Які моральні цінності сповідував Стус?

Що поєднує Стуса і Сковороду, якого Василь Семенович називає другом?

Що означала свобода для поета? Чи був він вільним у країні, де панували рабство і неволя?

Що цінував у поляках Стус? У чому поет бачить проблему українців?

Зовнішність

З спогадів Івана Середи

«... Високий на зріст, худорлявий, струнка тверда постава, рішучі колючі очі з-під густих нахмурених брів, різкий цілеспрямований профіль, гострий, допитливий розум, безмежна закоханість у слово материнсько-батьківське, бентежна тривога за його майбутню долю». [4, с. 14]

Зі спогадів Василя Захарченка

«Серед цієї маси молодого народу мою увагу, та й не тільки мою, одразу привернув високий хлопець з виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою і трохи незвичним, гострим на слух прізвищем Стус. Найбільше вражали в портреті цього хлопця темно-карі, а скоріше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте підборіддя. Якийсь медальйонний профіль молодого Данте або нашого Кармелюка». [2, с. 143].

Зі спогадів Віктора Іванисенка (літературознавець, критик, товариш В. Стуса)

«Його чи то римський, чи скіфський профіль обличчя гармонував і виражав сутність натури. Вже через тиждень семінарського нашого життя веранду старого будинку Ковалевського прикрашав гіпсовий бюст Василя, його виліпив, здається, В. Сорка, молодий скульптор...

Взагалі, постать Василя завжди викликала у скульпторів і художників бажання негайно перенести його образ на полотно, втілити в глині чи бронзі. Найбільш вдалим з тих спроб здаються мені портрет художника-шістдесятника В. Зарецького і скульптурні портрети роботи Б. Довганя та І. Гончара» [2, с. 154]

Зі спогадів Івана Геля «Спогад співв'язня»

«Високим, струнким, з красивим, сказати б скульптурним обличчям, з гордо поставленою головою і сильним, густим баритоном – таким вкарбувався мені – в пам'ять Василь Стус. Саме вкарбувався, бо з першого слова, з першої зустрічі, певен, не лише в мене – в кожного, залишив по собі незабутнє враження» [2, С. 79-80]

Зі спогадів Віри Вовк «Київ шістдесятих років»

«Василь Стус, з витонченими манерами, підсував нам крісло й не наважувався сідати, доки всі дами не примістилися.

- Стус – не селянський син! – патетично вигукувала потім пані Орися. – Він, певно, нешлюбний син якогось князя! ...» [2, с. 76]

Демонстрування фотознімків та портретів Василя Стуса різних років на слайдах і запитання щодо зовнішності:

Що впадає в очі на усіх портретах поета?

Що підкреслювали друзі, описуючи зовнішні риси Стуса?

Чому у спогадах повторюється думка, що Стус схожий на молодого Данте, Байду або Кармелюка? Який це тип людей? Що для них характерне?

Чому зовнішність Стуса викликала у скульпторів і художників бажання негайно перенести його образ на полотно, втілити в глині чи бронзі?

Що свідчить про Божий Промисел, який відображено навіть у зовнішності українського письменника (римський чи скіфський профіль)?

У Стусові сконцентровано генетичну національну, історичну й культурну пам'ять українців та усіх предків, які населяли нашу землю за всі віки її існування.

Отже, у процесі аналізу усіх чинників, що вплинули на формування особистості Василя Стуса, визначено як найважливіші: найближче оточення (в сім'ї, школі, в університеті, аспірантурі, на засланні), самоосвіта, обдарування.

Оточення. Сім'я

З наведених вище уривків зі спогадів уже можна зробити висновок, що Стуса оточували люди, які тепер відомі як шістдесятники, дисиденти, борці за незалежність України в застійний радянський період, а також видані письменники та політичні, громадські й культурні діячі з інших країн. Який вплив цього оточення на письменника та як власне Василь Семенович почувався поруч з такими сучасниками, з'ясуємо за допомогою запитань:

Який авторитет Стуса серед в'язнів сумління? Чому до його думок прислухалися?

Доведіть, що друзі-співкамерники цінували Стуса як поета, як людину високоосвічену, культурну, сміливу, чесну?

Для аналізу пропонуємо два документи тієї доби.

Автор першого – **Андрій Сахаров**, російський академік, правозахисник, лауреат Нобелівської премії миру 1975 р. у заяві з приводу її отримання наголосив, що розділяє цю честь із в'язнями сумління, серед них і В. Стус. Він звернувся з листом до учасників Мадридської наради: «Вирок Стусові – сором радянській репресивній системі. Стус – поет. Невже країна, в якій уже загинули або зазнали репресій і переслідувань численні її поети, потребує нової жертви, нового сорому? Я закликаю колег Василя Стуса – поетів і письменників у всьому світі, моїх колег-вчених, Міжнародну амністію, всіх, кому дорога людська гідність і справедливість, виступити на захист Стуса. Окремо я звертаюсь до учасників Мадридської наради для перевірки Гельсінкських угод, до голів держав – учасників Гельсінкського Акту. Вирок Стусові повинен бути скасований, як і вирок усім учасникам ненасильницького правозахисного руху» [2, С. 409-410].

З радіоінтерв'ю нобелівського лауреата **Г. Белля**, який на запитання кореспондента: чи намагався допомогти Василеві Стусу, відповів :

«Як президент Міжнародного ПЕН-Клубу я вислав протягом 14-15 років десятки телеграм до радянських властей, до посольств, до спілок письменників – і ще не ніколи не дістав жодної відповіді. Виходить, що це зовсім безглуздо, а однак треба це робити, аби звернути увагу на певну особу. Я ще ніколи не дістав жодної відповіді, навіть від моїх колег зі Спілки [радянських] письменників, з якими я почасти особисто знайомий. На такі листи, телеграми, звернення немає жодної реакції, та все ж існують можливості довідуватися про стан певного в'язня» .

Генріх Белль подав кандидатуру Стуса на Нобелівську премію.

Отже, про Стуса знали у світі і намагалися допомогти дуже відомі люди того часу, проте полегшення свого становища поет не дочекався. Нобелівську премію не отримав: не до кінця з'ясовані обставини смерті у карцері у 1985 році перешкодили цьому.

Запитання:

Чому Сахаров називає вирок Стусові «соромом» для радянської системи?

Чому система намагалася знищити Стуса?

Чому такі потужні заходи за звільнення Стуса не дали результату?

Як інформація про Стуса потрапляла за кордон, у вільний світ?

Який висновок можна зробити про те, наскільки оточення цінували Стуса-поета, Стуса-перекладача, Стуса-борця?

Сім'я.

Зі спогадів Валентини Попелюх, яка стала дружиною В. Стуса.

«Ми в шістдесят четвертому десь так в кінці літа познайомилися. Отак під ворітьми зустрілися, і так... Потім ми добряче познайомилися. Ми з ним ходили грати в бадмінтон, теніс, в кіно» [1].

З листів В. Стуса до дружини

«Валю, люба моя, не побивайся за мною. Все буде гаразд, і я ще колись візьму тебе за підборіддя і скажу Вертерові слова: «Така вже моя доля – прикрити тих, кому я мусів би дарувати радість». Скажу, обіцяючи надалі дарувати лише радість усупереч фатумові, не захОдячи з тими, з ким краще не захОдити».

«Пильнуй сина, зроби так, щоб він знав, за що його батько зазнає нагінок, і не соромився мене, а пишався, може. Ми з Тобою, Валю, вже в історії – тож будьмо гідні місії своєї. Я – як непокірний протестант проти зла, Ти – як жалібниця Ярославна. Тільки не плач і не показуй на людях своєї біди. Тримай голівку свою повище, бо Ти – молодця моя, дорога моя, безсмертна моя. Бо Тобою напоєно десятки моїх віршів, які, дасть Біг, переживуть і нас з Тобою» [1]

Син Дмитро Стус

Літературознавець, генеральний директор Національного музею Тараса Шевченка (від січня 2012). Член гуманітарної ради при Президентові України (від 2010). захистив кандидатську дисертацію «Палімпсести» Василя Стуса: творча історія та проблеми тексту». Автор книги спогадів про батька. Один із учасників перепоховання Василя Стуса.

Запитання.

Чи стала сім'я для Стуса хоча б символічним прилистком від незгод світу?

Стус-громадянин, борець і Стус-сім'янин: порівняйте.

Як Стус ставився до дружини і сина? Що було для нього важливішим: просте людське щастя в сім'ї чи боротьба за гідність людини, нації, держави?

До категорії яких людей належить Стус? Як можна назвати таку людину?

Отже, непересічність цієї людини, її поява у складний період української історії – не випадковість, а закономірність. Адже у критичні моменти історії народ народжує генія, котрий виводить його з небуття. На той час Україна була близька до розчинення у «радянській сім'ї народів», нівелювалася ментальність, знищувалася мова, література, культура. Стус був одним із тих, хто виступив проти системи і поклав життя задля того, аби Україна була.

Опрацювання першоджерел, їхнє критичне осмислення дозволили створити літературно-психологічний портрет Василя Стуса на тлі доби, розкрити особливості формування особистості під впливом народних традицій, усної словесності (пісень, казок, легенд, балад), життєвого подвигу Сковороди, Шевченкового слова, набутків світового мистецтва, культури, літератури. Це згодом дало поштовх до власної творчості, яка стала непересічним явищем в історії української поезії. Спогади сучасників допомогли з'ясувати, який сильний і складний характер був у поета, наскільки різнобічними були його естетичні уподобання, сфера діяльності, розкрили його європейськість, культуру і широту мислення, філософію його життя, саможертвну місію, яку виконував по-лицарськи: без страху і догани.

Література

1. Василь Стус в житті, творчості, оцінках // Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/stus/index.html>
2. Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. – 684 с.
3. Історія української літератури. ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. Підручник. / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 456.
4. Не відлюбив свою тривогу ранню ... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар)О. Ю. – К.: Радянський письменник, 1993. – 400 с.
5. Стус В. В. Листи у вічність ... – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2012. – 272 с.
6. Українська література. 10-11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень: // Режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/program-10-11/58820/>
7. Українська література. 10-11 клас. Профільний рівень. // Режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/program-10-11/58820/>